

L A L E

K Ü L T Ü R , S A N A T V E M E D E N İ Y E T D E R G İ S İ

Hakemli Dergi

Ocak-Haziran 2021 Sayı:3 Fiyat: 50 TL

ABDÜLFETTAH
EFENDİ İMZALI
HZ. YUŞA CAMİ
KİTABESİ

BURSA YEŞİL
CAMİ KALEM
İŞLERİ

TİM

TÜRK VE İSLAM
ESERLERİ MÜZESİ

DEU
GSF

DOKUZ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ
GELENEKSEL TÜRK
SANATLARI BÖLÜMÜ

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

GELENEKSEL
SANATLAR
DERNEĞİ
TRADITIONAL ARTS ASSOCIATION

ISSN 2687-5926

9 772687 592000

ABDULLAH ZÜHDİ EFENDİ İMZALI BİR BAŞESER: DELÂ'İLÜ'L-HAYRÂT

Arş. Gör. Betül DEMİR¹

Orcid ID: 0000-0003-3443-7393 Makale Geliş Tarihi: 28/10/2020 Makale Kabul Tarihi: 12/11/2020

ÖZ

Delâ'ilü'l-Hayrât, Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok yazılan ve okunan kitapların başında gelmektedir. Hz. Muhammed için okunan ve salavât denilen duaları içeren kitap, Türkler arasında daha çok *Delâ'il-i Şerîf*, *Delâ'il-i Hayrât* ve *Delâ'il* olarak bilinir. Risâlenin tam adı *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fî zikriş-salât'ale'nnebiyyi'l-muhtâr*'dır. *Delâ'il*, fıkıh ve tasavvuf âlimi Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenmiştir. Bu eserlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin (ö. 1878) 1857 tarihinde nesih hatıyla yazdığı *Delâ'ilü'l-Hayrât*'tır. Bir hat ve tezhip şaheseri olan bu eser 2721 envanter numarası ile DEMSA Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Delâ'ilü'l-Hayrât*, Süleyman el-Cezûlî, Abdullah Zühdi, hat, tezhip.

ABSTRACT

A MASTERPIECE SCRIBED BY ABDULLAH ZÜHDI EFENDİ: DELA'ILÜ'L-HAYRAT

Delâ'ilü'l-Hayrât is the most widely copied and read book after the Qur'an. The book includes prayers called *salawat* said for Prophet Muhammad. It is known by Turkish people mainly as *Delâ'il-i Şerîf*, *Delâ'il-i Hayrât* and *Delâ'il*. The full name of the epistle is *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fî zikriş-salât'ale'n nebiyyi'l-muhtâr*. *Delail* was copied by a wise sufi expert on Islamic law, Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî. One of these works is a *delâ'il* scribed by the calligrapher Abdullah Zühdi Efendi (d.1878) with *naskhi* script in 1857. The book, which is a masterpiece with its script and illumination, belongs to DEMSA Collection with the number of 2721.

Keywords: *Delâ'ilü'l-Hayrât*, Süleyman el-Cezûlî, Abdullah Zühdi, calligraphy, illumination.

¹ Arş. Gör. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Tezhip Anasanat Dalı.

Görsel 1
Delâ'ilü'l-Hayrât. 43a-
b, DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEGEN, 2020)

Delâ'ilü'l-Hayrât ve Enâm-ı Şerîf'ler, Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok yazılan ve okunan kitaplardır. Hz. Muhammed için okunan ve salâvât denilen duaları içeren *Delâ'il*, Türkler arasında daha çok *Delâ'il-i Şerîf*, *Delâ'il-i Hayrât* ve *Delâ'il* olarak bilinir. Risâlenin tam adı *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât ale'n-nebiyyi'l-muhtâr*'dır. *Delâ'il*, fıkıh ve tasavvuf âlimi Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenmiştir (Demir, 2020: 111).

El-Cezûlî, Fas'ın güneyinde bulunan Sûs vadisinin Cezûle bölgesinin Simlâl köyünde doğmuş Berberî asıllı bir sûfî ve âlimdir (Uludağ, 1994: 113-114). Medrese eğitiminden sonra Mekke, Medîne ve Kudûse giderek ilmini geliştirmiştir. Fas'a tekrar döndüğünde *Delâ'ilü'l-Hayrât* adlı eserini Arapça olarak yazmıştır (Acar, 1999: 116). *Delâ'il*, faziletine

inanarak Müslümanlar tarafından düzenli ve çokça okunan eserler arasında gelir.

Ön sözünde, onu düzenli bir şekilde okuyanların çok sevap kazanacağı, işlerinin iyi gideceği, günahlarının affedileceği, kötü huyları terk edip iyi huylar kazanacakları, maddi ihtiyaçlarının karşılanacağı ve ahirette Hz. Peygamber'in şefaatine nail olacakları inancı vardır. *Delâ'il*, bir düzen içerisinde bölüm bölüm okunur. Haftanın hangi gününde hangi bölümün okunacağı metin başlıklarında yazılıdır. Her gün, gün aşırı, dört günde veya haftada bir defa okunur. *Delâ'il*'in Türkçe şerhleri içerisinde en çok bilinen ve geniş kapsamlı olanı Kara Dâvutzaâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1756) yazdığı nüshadır ve çokça bastırılmıştır (bkz. Görsel 1) (Uludağ, 1994: 114).

Görsel 2
Delâ'ilü'l-Hayrât,
Mekke ve Medine
minyatürleri. 72 a-b,
DEMSA, 272.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Delâ'ilü'l-Hayrât'ların büyük bir kısmında Esmâ'ül hüsnâ ve Esmâ'ül-nebî, Mekke ve Medine minyatürleri yer alır (bkz. Görsel 2). Bir kısmında ise Mescid-ül Aksa, Hz. Muhammed'in kabrinin, leğen, ibrik, nalın, tarak, tesbih, misvak, giysi gibi özel eşyaları, el ve ayak minyatürleri, nübüvvet mührü, mühr-ü Süleyman, tûbâ ağacı, zülfikâr resimleri, dört halifenin, Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in hil-yeleri görülür. Türk kültür, sanat ve edebiyatında Hz. Muhammed'in sembolü olarak kabul edilen gül, çoğu *Delâ'ilü'l-Hayrât*'ta bezeme öğesi olarak sıkça kullanılmıştır.

Hz. Muhammed'in sembolü, sevgilinin yüzü ve endamı olan gül, Türk tezyini sanatlarında laleden sonra en fazla kullanılan çiçek olmuştur (bkz. Görsel 3, Görsel 4). Sümbül, lâle gibi çiçeklere halk arasında gül ismi verilir. Mushafların sayfa kenarlarındaki aşer, hizip ve secde gibi tezyini işaretler de gül adı ile ifade edilir. Tezhip sanatında, özellikle Hz. Peygamber'in kutsal özelliklerini anlatan hilye-i şerîfelerin tezyinatında, gül çeşitli şekillerde bolca kullanılmıştır (Taşkale, 2010:227). Divan edebiyatında ve Lâle Devri'nde adına en çok rastlanan çiçek güldür.

Bahtî mahlasını kullanan Osmanlı Sultanı I. Ahmed (1590-1617) tarafından yazılan kıt'ada gülün önemi şu şekilde vurgulanmaktadır:

"Nolatâcım gibi başımda götürsem dâim

Kademi nakşını ol hazret-i şâh-ı rusûlün

Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir

Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülün" (Bilkan, Durmuş, İsen, 2012: 162).

En'âm-ı Şerîf'ler, 165 ayetten oluşan En'âm suresi ve sık sık okunan Kur'an-ı Kerîm'den sureleri içeren küçük kitaplardır. En'âm suresinin fazileti hakkındaki rivayetlere göre Hz. Muhammed En'âm suresinin kendisine bir defada nazil olduğunu belirtmiştir. Sure, Müslümanlar tarafından özenle yazılıp sıkça okunmuştur.

En'âm suresinin, Yâsîn ve Mülk sureleriyle beraber yazıldığı mecmuaya *En'âm-ı Şerîf* veya *En'âm* adı verilir (Işık, 1995:17). Çoğu En'âm-ı Şerîf'lerde de Esmâ'ül- hüsnâ ve Esmâ'ül-nebî yazılmıştır. Osmanlı sanatkârları En'âm'ları da en güzel şekilde yazıp tezhiplermişler ve müzehhep kitap kapakları ile koruma altına almışlardır.

Delâ'ilü'l-Hayrât'i yazan hattat ve müzehhipler tevazudan olsa gerek çoğu zaman imzalarını eserlerine koymamışlardır. Buna rağmen en önemli hattat ve müzehhiplerin yazıp tezhiptiği ve en güzel cilt kapaklarıyla koruma altına alınan *Delâ'ilü'l-Hayrât*'ler de Kur'an-ı Kerîm gibi müze, kütüphane ve özel koleksiyonların en önemli eserleri arasında bulunmaktadır.

Bu eserlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin (ö. 1878) 1274 H. /1857 M. tarihinde nesih hattıyla yazdığı *Delâ'ilü'l-Hayrât*'tır (bkz. Görsel 5). Bir hat ve tezhip şaheseri olan bu eser 2721 envanter numarası ile DEMSA Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Eser, nesih hattı ile siyah mürekkep kullanılarak itina ile yazılmıştır. Müzehhibinin imzası bulunmayan eserin tezyinatı Türk rokokosu ve klasik üsluplarda itina ile yapılmıştır. Türk rokokosunun vazgeçilmez çiçeği olan gül bu eserde de vazoda tasarlanmış ve natüralist tarzda uygulanmış olarak karşılıklı sayfalarda görülür.

Eserin geneline Türk rokokosu ve geçme motifli desenler hâkimdir. Eserin 2. ve 43. sayfalarının sağındaki başlık tezhiplerinin üzerinde bulunan Mevlevî sikkisi minyatürleri, tezhibi yapan müzehhibin Mevlevî olduğuna dair bir işaret olabilir (bkz. Görsel 1).

Eserde tüm tezhipli alanlar, cümle bitimlerindeki noktalar, cetveller, iğne perdahlı beyne's-sütûr tezhipleri büyük bir emek ürünüdür. Eserin kahverengi deri kitap kapağı ve kutusu, yeşil ve kırmızı altın kullanılarak, eserin sayfa tezhiplerine yakışır biçimde ve tarzda yaprak - çiçek motifleri ile tezhiplenmiştir. (bkz. Görsel 6).

Görsel 3
Delf'ilü'l-Hayrât,
vazoda güller. 36
a-b, DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Görsel 4
Delf'ilü'l-Hayrât,
vazoda güller. 73a-b,
DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

تَشِيخ

Görsel 5
Delâ'ilü'l-Hayrât, imza
sayfası. 178 a-b, DEM-
SA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Görnel 6
Delâ'ilü'l-Hayrât, kitap
kapağı ve muhafazası.
DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEGEN, 2020)

Görnel 7
Delâ'ilü'l-Hayrât. 51 a-b,
DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur TÖLE-
GEN, 2020)

Abdullah Zühdi Efendi, muhtemelen Şam'da doğmuştur. Bazen imzalarında da belirttiği gibi Sahabeden Temîmed-Dârî'nin soyundan geldiği kabul edilmektedir. Bir müddet Kütahya'da yaşadktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiştir.

Abdullah Zühdi Efendi, Eyyûbî Râşid Efendi'den hat meşk etmiştir. Fakat asıl hocası Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Yazdığı celi hat örneklerini diğer hattatların yazıları arasından beğenen ve kendisi de hattat olan Sultan Abdülmecid, Abdullah Zühdi'yi Medine' de Mescid-i Nebevî'nin yazılarını yazmakla görevlendirmiştir. Zühdi Efendi uzun yıllar Medine' de kalarak Mescid-i Nebevî'nin gerek kubbe kasnaklarına gerekse duvarlarına kuşak halinde celi sülüsle ayetler yazmıştır.

Hâlâ yerinde duran bu yazılar uzunluk ölçüsüne vurulursa, Zühdi Efendi kadar fazla celi sülüs yazmış olan bir başka hattatın bulunmadığı görülür. Zühdi Efendi aynı zamanda ressam olduğundan celi sülüsün girift istiflerine çok önem vermiş, böylece önemli kompozisyonlar meydana getirmiştir. Fakat istif endişesiyle harflerin üst üste bindirilmesindeki sıraya rivayet etmediği için, yazdığı ayetler güçlükle okunabilmektedir.

Abdullah Zühdi Efendi daha sonra Mısır'a yerleşmiş ve "Mısır hattatı" unvanını almıştır. Orada banknot klişelerinin hatlarını, resmî daireler için değişik yazılar ve cami levhaları yazmıştır. Son günlerini okullarda yazı derslerine nezaret etmekle geçirmiştir. 1879 yılında Kahire' de vefat eden Zühdi Efendi'nin XIX. yüzyılda hat sanatının Mısır'da yayılıp sevilmesi konusunda büyük gayretleri olmuştur (Derman,1988: 147).

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok yazılan ve okunan kitapların başında *Delâ'ilü'l-Hayrât* gelmektedir. Hz. Muhammed için okunan ve salavat denilen duaları içeren kitap, Türkler arasında daha çok *Delâ'il-i Şerîf*, *Delâ'il-i Hayrât* ve *Delâ'il* olarak bilinir. Risâlenin tam adı *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fî zikriş-salât'ale'nnebiyyi'l-muhtâr*'dır. *Delâ'il*, fıkıh ve tasavvuf âlimi Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenmiştir.

Bu eserlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin (ö. 1878) 1857 tarihinde nesih hattıyla yazdığı *Delâ'ilü'l-Hayrât*'tır. Bir hat ve tezhip şaheseri olan bu eser 2721 envanter numarası ile DEMSA koleksiyonunda bulunmaktadır. Nesih hattı ile yazılmış olan eser, tezhip sanatı açısından önemli bir dönemi yansıtmakta olup adeta Türk rokoko üslubunun tüm özelliklerini yansıtan bir ders kitabı niteliği taşımaktadır (bkz. Görsel 7).

Müzelerin yanı sıra Türkiye'deki el yazma koleksiyonları hat ve tezhip sanatları açısından önemli eserleri ihtiva etmektedir. Bu eserleri anlatan makaleler tezhip ve hat sanatının gelişimini yansıtmaları açısından önem taşımaktadırlar.

Kaynakça

- Acar, M. Ş. (1999). *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik A. Ş.
- Bilkan, A. F., Durmuş, T. I., İsen, M. (2012). *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demir, B. (2020). Bir Kazasker Mustafa İzzet Efendi Şaheseri Delâ'ilü'l-Hayrât. *Lale Dergisi* (1), 111.
- Derman, M. U. (1988). Abdullah Zühdi Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C: 1, 147.
- Işık, E. (1995). En'âm Suresi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C: 11,169-170.
- Taşkale, F. (2010). Tezhip Sanatında Güller. *Tezhip Buluşması*, Yay. Haz. Ahmet Akcan, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 226-233.
- Uludağ, S. (1994). Delâ'ilü'l Hayrât, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C:9,113-114.